

Lopende banden

Onderzoek naar de herbestemming van fabrieken en hoe oud- werknemers dit ervaren

Herbestemming van fabrieken is momenteel een belangrijk vraagstuk. Vaak heeft de nieuwe functie weinig meer van doen met de oorspronkelijke functie van de fabriek. Kan je echter bij deze herbestemming toch gebruik maken van de kennis van de voormalig werknemers en hiermee het huidige ontwerp interessanter maken? Kan je hierdoor de ervaringen van de voormalige en huidige gebruikers met elkaar in contact brengen?

Meike Sauter

MSc-student sociaal-ruimtelijke analyse
meike.sauter@wur.nl

Vanaf de jaren zestig zijn er om uiteenlopende redenen veel fabrieken in Nederland gesloten. Deze fabrieken stonden vaak een tijdje leeg, waarna ze uiteindelijk gesloopt werden. Vanaf 1975 ontstond er verspreid over Nederland weerstand tegen het zomaar afbreken van leegstaande fabrieken. Men wilde de bouwwerken met een vaak specifieke industriële signatuur behouden. Leegstaande gebouwen zijn echter maatschappelijk ongewenst vanwege verloedering en ruimteschaarste. Er moet dus wel iets gebeuren met de leegstaande fabrieken. Een veelvuldig voorkomende manier van behoud is herbestemming. De buitenkant van de fabriek wordt behouden maar de fabriek zelf krijgt een nieuwe functie. Veel voorkomende functies zijn wonen, werken en recreatie. Herbestemde fabrieken zijn zeer gewild onder een nieuwe groep gebruikers: de nieuwe middenklasse. Deze groep gebruikers is vaak op zoek naar een karakteristieke ruimte. De herbestemde fabriek met haar industrieel- chique vormgeving voldoet aan deze vraag. Op grote schaal zijn er de afgelopen jaren herbestemmingsprojecten gestart. Door het behoud van industriële complexen houdt de omgeving haar identiteit.

Binnen de beroepswereld van de ruimtelijke ordening vindt er veel debat plaats over de herbestemming van industrieel erfgoed. Over wie echter nooit gesproken wordt binnen het hele proces van herbestemming zijn de fabrieksmedewerkers die ooit werkzaam waren in de industriële complexen. De oud-werknemers zijn maar in een enkel geval ook de nieuwe gebruikers van de herbestemde fabriek doordat de herbestemmingslocaties vaak dure locaties zijn. De fabrieksarbeiders maken plaats voor een totaal andere klasse. In het gehouden onderzoek zijn oud-medewerkers van twee fabrieken geïnterviewd. Aan hen is gevraagd hoe zij de herbestemming van hun fabriek ervaren. De twee fabrieken die in het

Ingang Caballero fabriek

onderzoek centraal staan zijn de Verkadefabriek in Den Bosch en de Laurens fabriek in Den Haag.

De Verkadefabriek in de binnenstad van den Bosch dateert uit het begin van de twintigste eeuw. Veel meisjes uit Den Bosch gingen na de huishoudschool direct bij Verkade werken. Zij werden ook wel 'De meisjes van Verkade' genoemd. De Verkadefabriek is een begrip in Den Bosch. In 1990 werd Verkade overgenomen door de Engelse multinational United Biscuits. De nieuwe eigenaar wilde de Verkade werkzaamheden centraliseren. Deze centralisatie had als consequentie dat in 1994 de Bossche vestiging van de fabriek haar deuren moest sluiten. De gehele productie is toen verhuisd naar de fabriek in Zaandam. Alle werknemers mochten meeverhuizen naar Zaandam. Slechts een beperkt aantal van hen deden dit. Men was teveel gehecht aan Den Bosch. Na de sluiting van de fabriek is deze opgekocht door de gemeente Den Bosch. Zij besloot er een complex voor theater, film en horeca van te maken. Het nieuwe culturele centrum is in 2004 geopend.

In 1921 werd in Den Haag de eerste Laurens sigarettenfabriek van Nederland geopend. De fabriek werd door een groeiende productie al snel te klein waarna een verhuizing volgde naar de Binckhorstlaan. Door een overname en

Oude Laurens fabriek

Oude Laurens fabriek

de daarop volgende centralisatie moest de fabriek in 1995 haar deuren sluiten. De productie afdeling verhuisde naar Zevenaar en het kantorengedeelte naar Amsterdam. In 2001 kwam de voormalige Laurens fabriek in handen van de gemeente Den Haag. Deze besloot er een multifunctioneel bedrijfsverzamelgebouw van te maken voor innovatieve, creatieve en culturele bedrijven. De herbestede Laurens fabriek heeft de naam Caballero Fabriek gekregen vernoemd naar de Caballero sigaret die hier ooit werd geproduceerd.

Door oud-medewerkers van Verkade en Laurens te interviewen is onderzocht in hoeverre verbondenheid, kennis en toegankelijkheid van de voormalige en herbestede fabriek van invloed zijn op de vraag hoe men de herbestede fabriek ervaart.

Vrijwel alle oud-werknemers, van zowel Verkade als Laurens, voelden zich sterk verbonden met de fabriek toen zij hier nog werkzaam waren. Ook nu nog voelen de oud-Verkade medewerkers zich sterk verbonden met de fabriek. Als men vandaag de dag terug zou kunnen naar de fabriek van toen, zou men dit meteen doen.

Tijdens de interviews werd vaak gesproken over de term 'meisjes van Verkade'. Nog altijd wanneer er gesproken wordt over de 'meisjes van Verkade' spitsen de dames even hun oren. De oud-Verkade medewerkers vinden het van groot belang dat de fabriek behouden blijft. Ook veel van de oud-Laurens medewerkers vinden het van groot

belang dat de fabriek behouden blijft. De oud-Laurens medewerkers nemen meer afstand van hun oude fabriek dan de Verkade medewerkers. Zij lijken te denken: vroeger was het mijn werkterrein, nu is het de werkomgevingen van een nieuwe groep mensen. Dit verschil in ervaring wordt mogelijk veroorzaakt doordat de Laurens medewerkers met wie gesproken is al met pensioen waren toen de fabriek haar deuren sloot of met vervroegd pensioen mochten. Zij hebben op een positieve manier afscheid kunnen nemen van de fabriek.

De Verkade medewerkers waren bij sluiting van hun fabriek een stuk jonger. Doordat zij niet mee wilden verhuizen kwamen ze na de sluiting van de fabriek vrijwel allemaal zonder werk te zitten. Enkele oud-medewerkers gaven aan graag een nieuwe baan te hebben gekregen in de herbestede fabriek, zoals achter de bar of kassa. Daarnaast is de Verkadefabriek centraal gelegen in Den Bosch en zijn alle oud-medewerkers in Den Bosch blijven wonen waardoor zijn nog vaak in aanraking komen met de Verkadefabriek. De Caballero fabriek ligt vrij afgezonderd op een industrieterrein. De oud-Laurens medewerkers wonen allemaal wat verder van de fabriek af en komen er daardoor minder mee in aanraking.

Een volgend thema dat tijdens de interviews besproken is betreft de hoeveelheid kennis waarover men beschikt ten aanzien van de fabriek. Kennis van oud-werknemers wordt in de literatuur vaak omschreven als de kennis van leken, of lokale ervaringsken-

nis. Tot nu toe is er binnen herbestedingsprojecten nog vrijwel geen gebruik gemaakt van de kennis van oude gebruikers. Een fabriek is een complex vol met oude herinneringen. Uit de interviews blijkt dat de oud-medewerkers van Verkade en Laurens over veel kennis beschikken van bijvoorbeeld de fabriekprocessen. Daarnaast beschikken zij over veel verhalen en anekdotes. Bij het proces van herbesteding zijn geen van de oud-medewerkers van beide fabrieken benaderd om mee te denken over de herbesteding van de fabriek.

Vooral bij Verkade betreurt men dit; de oud-werknemers hadden graag iets gedaan met hun kennis. Door de herbestede fabriek worden rondleidingen gegeven. Twee van de voormalige Verkade werknemers zijn betrokken geweest bij de informatievoorziening voor deze rondleidingen. De oud-medewerkers zouden deze rondleidingen graag zelf geven. De informatie die de oud-werknemers verschaffen is ook gebruikt voor een informatieboekje over de Verkadefabriek. Dit boekje wordt nu verkocht in de herbestede fabriek. Wat deze oud-werknemers echter betreuren is dat zij pas na het hele proces van herbesteding benaderd zijn om informatie aan te leveren. De oud-Verkade werknemers verloren allemaal hun baan toen de fabriek haar deuren sloot doordat zij niet mee wilden verhuizen. Enkele van hen hadden gehoopt een nieuwe baan te krijgen in de herbestede fabriek.

De oud-Laurens medewerkers hadden minder behoefte om iets te doen met hun kennis. Dit is misschien te verklaren

doordat de medewerkers met wie gesproken werd vrijwel allemaal met pensioen mochten toen de fabriek haar deuren sloot en dat zij dus niet op zoek moesten naar een nieuwe baan.

Het derde begrip dat een grote rol speelt in het onderzoek is toegankelijkheid. Kessener en Termeer noemen twee dimensies van toegankelijkheid: cognitieve toegankelijkheid en sociale toegankelijkheid. Van Dam en Eshuis hebben hier nog een derde type toegankelijkheid aan toegevoegd: ruimtelijke toegankelijkheid. Bij sociale toegankelijkheid worden sommige actoren uitgesloten. Cognitieve toegankelijkheid verwijst naar geslotenheid ten aanzien van bepaalde ideeën. Ruimtelijke toegankelijkheid wil zeggen dat een bepaald gebied niet toegankelijk is om te betreden. Cognitieve toegankelijkheid is niet van toepassing op dit onderzoek en zal dus ook niet verder besproken worden.

Zowel de Caballero fabriek als de Verkadefabriek zijn volgens de oud-medewerkers ruimtelijk toegankelijk op de gestelde openingstijden. In eerste instantie was het voor vrijwel alle oud-Laurens medewerkers onduidelijk of je de herbestede fabriek kon binnen gaan aangezien de fabriek een werk-bestemming heeft gekregen. Toen bleek dat de fabriek vrij toegankelijk was, waren zij allemaal zeer enthousiast. Naast de ruimtelijke toegankelijkheid is ook gekeken naar de sociale toegankelijkheid. De Verkadefabriek is sociaal gezien redelijk toegankelijk bevonden. De meeste oud- Verkade werknemers voelen zich nog steeds welkom in de herbestede fabriek. Men merkt echter wel op dat het gebouw, en dan voornamelijk het filmhuis, een wat ander publiek aantrekt en waarschijnlijk ook voor een ander publiek bedoeld is. Men denkt niet dat de echte 'meiden van Verkade' naar dit soort theaters gaan. De voormalige Laurens fabriek is herbested als werklocatie. Om deze reden zou je begrijpen dat men het moeilijk vindt om hier zomaar naar

binnen te lopen. De fabriek is echt herbested voor een nieuwe groep mensen. De oud- Laurens medewerkers hebben hier helemaal niet zoveel moeite mee als verwacht zou worden. In vergelijking met de Verkadefabriek zou je kunnen zeggen dat de Laurens fabriek sociaal minder toegankelijk is. De Verkadefabriek werd herbested tot cultureel centrum, zij het in de alternatieve hoek, maar is in principe vrij toegankelijk voor iedereen. Ook de Laurens fabriek is vrij toegankelijk voor iedereen maar hier is niets te doen voor mensen die er niet werkzaam zijn. Toch ervaren de Verkade medewerkers de fabriek als sociaal minder toegankelijk.

Als nu terug gekeken wordt naar de vraag hoe de oud-werknemers de herbesteding van hun fabriek ervaren, kan gesteld worden dat de oud-Laurens medewerkers positiever zijn dan de oud-Verkade medewerkers. De oud-Laurens medewerkers hebben meer begrip voor het gegeven dat een nieuwe bestemming uiterlijke veran-

deringen met zich meebrengt. Zij kunnen de herbestede fabriek los zien van de fabriek waarin zij ooit werkzaam waren en hebben meer oog voor de esthetische waarde van de herbestede fabriek.

Als nu gekeken wordt waarop de oud-werknemers van beide fabrieken het wel dan niet slagen van de herbesteding af laten hangen, dan blijkt dit door een aantal factoren veroorzaakt te worden. Het eerste punt waar naar gekeken wordt is de hoeveelheid kennis die men nog terugvindt in de herbestede fabriek, herkenningpunten. Het tweede punt dat een belangrijke rol speelt is de vraag hoe men de sluiting van de fabriek heeft ervaren. Is men ontslagen, mocht men met pensioen of was men al met pensioen. Het verschil tussen deze manieren om een loopbaan te beëindigen lijken van groot belang hoe men de herbesteding van de fabriek ervaart. Het laatste punt wat van groot belang is, is de toegankelijk van de herbestede fabriek.

Uit de interviews blijkt dat men bij

De schommels in de Caballero fabriek

binnenkomst in de herbestemde fabriek direct op zoek gaat naar punten van herkenning. Dit hoeven niet alleen behouden aspecten te zijn, maar dit kunnen ook nieuwe toegevoegde punten van herkenning zijn zoals foto's van vroeger.

Het terugvinden van herkenningpunten in het beoordelen van de herbestemming valt te rijmen met een theorie van Coeterier. Volgens hem is voor leken vooral de vorm, de persoonlijke kennis en de betrokkenheid van belang daar het gaat om de waardering van een bouw-werk. Hidding, Kolen en Spek beweren dat local knowledge, de kennis van de oud- fabriekswerknemers, vol zit met verhalen en daarnaast een grote emotionele lading heeft. Deze emotionele lading is waarneembaar bij werknemers die hun baan verloren of mee moesten verhuizen naar een nieuwe fabriekslocatie. Zij ervaren de herbestemming van de fabriek negatiever dan mensen die al met pensioen waren toen de deze sloot. Fabrieksmedewerkers die hun baan verloren hebben minder behoefte om de herbestemde fabriek te bezoeken. Zij associëren de fabriek met een nare ervaring, namelijk de sluiting en de consequenties die deze sluiting had voor het hele gezin.

De huidige ruimtelijke toegankelijkheid speelt een grote rol in de waardering van de herbestemming. Het feit dat men nog vrij mag rondlopen in de beide fabrieken speelt zeker mee in de positieve ervaring die men heeft met de herbestemde fabrieken. Uit de interviews met de oud-Verkade medewerkers blijkt ook dat de sociale toegankelijkheid een grote rol speelt in hoe men de herbestemde fabriek ervaart. De Verkade fabriek voelt volgens de oud-werknemers als niet meer toegankelijk aan. Men heeft het gevoel dat de herbestemde fabriek voor een andere groep mensen is bedoeld. Bij de oud-Laurens medewerkers is dit helemaal niet het geval.

In de inleiding werd genoemd dat fabrieken in Nederland veelal

herbestemd worden voor het hogere prijssegment en daardoor niet meer toegankelijk zijn voor de oud-werknemers. Hiervan is eigenlijk geen sprake binnen de twee projecten die onderzocht zijn. Het is zo dat de karakteristieke gebouwen andere groepen mensen aantrekken door de functies die ze hebben gekregen, ze zijn echter wel vrij toegankelijk. Anders was het waarschijnlijk geweest wanneer onderzoek was gedaan naar een fabriek die herbestemd is tot luxe woonlocatie. Als een oude fabriek herbestemd wordt tot woonruimte heeft dit als consequentie dat de fabriek ruimtelijk gesloten raakt voor anderen dan de nieuwe gebruikers van de woonruimte, zo ook voor de oud-fabrieksmedewerkers.

In het verleden is er bij de herbestemming nog maar nauwelijks gebruik gemaakt van de kennis van de fabrieksarbeiders. Uit het onderzoek blijkt dat de oud-werknemers over zoveel kennis beschikken dat het interessant zou kunnen zijn voor projectleiders van herbestemmingsprojecten om met deze mensen te praten. Met de kennis van de oud-werknemers kan meer inhoud worden gegeven aan de herbestemmingsprojecten, zodat deze projecten zich beter kunnen onderscheiden van andere herbestemmingsprojecten. Daarnaast betekent het voor de oud-werknemers veel om hun kennis te mogen delen. Ze vertellen graag over hun persoonlijke geschiedenis met betrekking tot het werken in de fabriek. De overdracht van deze kennis kan plaatsvinden ter voorbereiding van een herbestemmingsproces maar ook na afloop ervan. Zo worden er bij de voltooiing van herbestemmingslocaties vaak rondleidingen gegeven. Deze rondleidingen zouden gegeven kunnen worden door oud-werknemers van de betreffende fabriek. Er liggen dus veel interessante mogelijkheden voor alle betrokken partijen in het betrekken van oud-werknemers bij een herbestemmingsproces!

Ingang Verkade fabriek

Cinema zaal Verkade fabriek

Summary

For her social-spatial analysis thesis Meike Sauter did research among workers who used to work in the Verkade- and Laurens Fabric. These fabrics are not in use for their original function anymore. However, because the buildings are considered as interesting and worth full, they remained but with a new function. This new function has nothing to do with the original function and therefore attracts a different kind of people. One of the new functions is for example a cinema. Meike researched if and how you could use the stories and knowledge of the former workers to make the design of the re-used fabrics more interesting and how the former workers feel about the re-use of their fabric.